

УДК 37.013.42:316.77:355.01

[https://doi.org/10.31652/3041-1017-2026\(8-1\)-01](https://doi.org/10.31652/3041-1017-2026(8-1)-01)

«ПЕДАГОГІКА ЗРАНЕНОГО СЕРЦЯ»: МИСТЕЦТВО СПІЛКУВАННЯ ВИКЛАДАЧІВ ЗІ СТУДЕНТАМИ В УМОВАХ ВІЙНИ.

Олександр Лавріненко

Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України м. Київ, Україна

Надійшла до редакції / Received: 1.02.2026 Схвалено до друку / Accepted: 19.03.2026

Анотація

У статті висвітлюються результати аналізу сутності «зраненого серця» студентської молоді, необхідність організації специфічної взаємодії викладачів зі студентами в умовах війни, шляхи та способи подолання стресу у спілкуванні на лекційних, практичних заняттях, організації різних форм позааудиторної роботи у закладах вищої освіти. Увага акцентується на готовності викладачів ЗВО до обрання оптимального стилю професійно-педагогічного спілкування зі студентами, які пізнали психологічний біль утрат, перебуваючи постійно в емоційному напруженні.

Обґрунтовано необхідність введення до тезаурусу сучасної психолого-педагогічної науки поняття «Педагогіка зраненого серця», а також визначені провідні методологічні, методичні та науково-практичні принципи уявної, але так необхідної у сучасних реаліях російсько-української війни психолого-педагогічної субдисципліни, пов'язаної із розумінням здатності впливати на інтелект, волю й почуття студентів, серця яких «зранені» внаслідок війни.

Доведено, що опанування викладачами ЗВО мистецтвом спілкування зі студентською молоддю, зокрема техніками стабілізації та психоедукації під час воєнного стану – це не просто необхідність, а визначальна домінанта високого рівня педагогічної майстерності, здатність у важких соціально-політичних умовах організувати процес здобуття освіти, зберігаючи ментальне здоров'я майбутніх українців.

Схарактеризовано фактори «зраненого серця» молоді людини, на які повинні звертати увагу викладачі, організовуючи процес взаємодії з вихованцями, а також необхідність усвідомлення наставниками-викладачами алгоритму певних дій, що ефективно слугує показником мистецтва спілкування зі студентами, які мають ментальні й психологічні проблеми.

З'ясовано потребу розроблення сучасними закладами вищої освіти України освітньо-кваліфікаційних програм, силабусів та інших документів, що стосуються «Педагогіки зраненого серця», спрямованої на олюднення й опочуттєвлення вітчизняної психолого-педагогічної науки, усвідомлення того, що викладачам ЗВО доведеться довгий час організувати взаємодію зі студентами, серця яких «зранені» внаслідок війни. А звідси – оволодіння мистецтвом спілкування має стати пріоритетним у царині психолого-педагогічної підготовки майбутніх викладачів в умовах магістратури та системи підвищення професійної кваліфікації.

Ключові слова: педагогіка «зраненого серця», мистецтво спілкування, психолого-педагогічна взаємодія викладачів зі студентами, фактори «зраненого серця» молоді, російсько-українська війна..

UDC 37.013.42:316.77:355.01

[https://doi.org/10.31652/3041-1017-2026\(7\)-01](https://doi.org/10.31652/3041-1017-2026(7)-01)

«PEDAGOGY OF THE WOUNDED HEART»: THE ART OF COMMUNICATING TEACHERS WITH STUDENTS IN WAR CONDITIONS

Lavrinenko Oleksandr

Ivan Zyazyun Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract

This article presents the results of an analysis of the nature of the «wounded heart» among students, the need for specific forms of interaction between faculty and students in wartime conditions, and ways and means of managing stress in communication during lectures and practical classes, as well as organizing various forms of extracurricular activities in higher education institutions. The focus is on the readiness of higher education faculty to choose the optimal style of professional and pedagogical communication with students who have experienced the psychological pain of loss and are constantly under emotional strain.

The paper justifies the need to introduce the concept of «Pedagogy of the Wounded Heart» into the thesaurus of contemporary psychological and pedagogical science, and identifies the key methodological, didactic, and scientific-practical principles of this conceptual, yet so necessary in the current realities of the Russian-Ukrainian war, a psychological and pedagogical sub discipline related to understanding the ability to influence the intellect, will, and feelings of students whose hearts are «wounded» as a result of the war.

It has been proven that for higher education faculty, mastering the art of communicating with students-particularly techniques for emotional stabilization and psycho education during martial law-is not merely a necessity, but a defining feature of high-level pedagogical mastery-the ability to organize the educational process under difficult socio-political conditions while preserving the mental health of future Ukrainians.

This paper describes the factors contributing to a young person's «wounded heart» that educators should take into account when interacting with students, as well as the need for mentors and educators to understand a specific set of steps that effectively serves as a guide for communicating with students who have mental and psychological issues.

It has been determined that modern higher education institutions in Ukraine need to develop educational and qualification programs, syllabi, and other documents related to «Pedagogy of the Wounded Heart» aimed at humanizing and sensitizing domestic psychological and pedagogical science, and recognizing that higher education faculty will have to spend a long time interacting with students whose hearts are «wounded» as a result of the war. Consequently, mastering the art of communication must become a priority in the psychological and pedagogical training of future teachers within the framework of master's programs and professional development systems..

Keywords: «wounded heart» pedagogy, the art of communication, psychological and pedagogical interaction between teachers and students, factors contributing to the «wounded heart» of young people, the Russian-Ukrainian war...

Постановка наукової проблеми. Психолого-педагогічна освіта в реаліях воєнного стану потребує кардинальних змін, зокрема теоретикам і практикам педагогічної галузі слід серйозно, науково-виважено, неупереджено й достатньо критично поставитися до сутності педагогічної теорії та практики в умовах війни, бо час диктує нові вимоги, а ми всі стаємо невимушеними свідками тих прогалин, що мають місце як у теорії, так і в практичній діяльності. Це, перш за все, стосується організації професійно-педагогічної взаємодії викладачів зі студентами, які змушені

працювати у нелегких умовах, часто-густо перебуваючи у стресовому стані. Виникають риторичні питання: чи готові викладачі сучасних ЗВО до роботи під час війни, як спілкуватися зі студентами, які мають «сердешні рубці», понісши втрати рідних, почасти обох батьків, друзів чи одногрупників? Як викладачу «достукатися» до свідомості, до почуттів молодих людей, які бачили війну не на картинах, не на фото чи в Інстаграмі? Можна вже сьогодні вести мову про ціле покоління, чиї серця зранені війною, скалічені рашистськими звірствами, покоління молодих

людей – зґвалтованих звір'ям із росії, покоління – знівечене й потоптане закривавленими руськими берцями, «смердючо-зетними» рашистськими танками, градами та БТРами.

Власне сучасні педагогічна і психологічна науки, на превеликий жаль, почасти дистанціюються від конкретики щодо таких нагальних проблем:

- яким чином підготувати викладачів ЗВО до роботи в умовах дії воєнного стану, до роботи зі студентами на окупованих територіях, до організації взаємодії з внутрішньо переміщеними особами, біженцями та інше;

- які провідні методологічні, методичні, науково-практичні стрижневі принципи повинні домінувати в сучасній психолого-педагогічній освіті, що здійснює поступ в умовах війни;

- як увести до системи психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів і викладачів ЗВО бодай окремі складники уявної, на наше переконання, але так необхідної в умовах війни субдисципліни – «Педагогіки зраненого серця»;

- які ж практичні поради розробити для викладачів ЗВО стосовно мистецтва спілкування зі студентами в умовах післявоєнної розбудови країни, з нашим майбутнім, зраненим жорстокою і невинуватою війною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема педагогіки «зраненого серця» не відображена в сучасних дослідженнях, оскільки цю дефініцію вперше в тезаурус психолого-педагогічної науки введено автором статті. Разом із тим в українському науковому сегменті з'являються публікації, присвячені питанням «зраних» російсько-українською війною ХХІ століття дитячих сердець, зокрема М. Лучка (Лучко), Н. Савелюк (Савелюк, 2022), Р. Яціва (Яців) та інших.

Для розуміння сутності кардинальних змін вищої освіти, зокрема в умовах дії воєнного стану та викликів, що постають перед сучасними закладами вищої освіти України цінними є висновки науковців Київського університету імені Бориса Грінченка (Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець), представлені в аналітичному звіті «Вища освіта в Україні: зміни через війну» (Ніколаєв, Рій, Шемелинець, 2023).

Мистецтво спілкування викладачів ЗВО зі студентами, серця яких «зранені» війною представлено у працях О. Берестенко (Берестенко, 2013), Л. Волченко та С. Гарькавець (Волченко,

Гарькавець, 2021), О. Листопад (Листопад, 2010), А. Панькевич (Панькевич).

Окремим аспектом у царині дослідження проблематики мистецтва організації професійно-педагогічної взаємодії слід виділити наукову школу педагогічної майстерності викладача ЗВО, що існує у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського, зокрема праці Н. Добіжі (Добіжа, 2011) і О. Зарічної (Зарічна, 2010).

Мета статті. Розкрити сутність поняття «Педагогіка зраненого серця» в обрисах взаємодії викладачів ЗВО зі студентами в умовах війни і післявоєнного відновлення України. Окреслити основні рекомендації мистецтва професійно-педагогічного спілкування з молоддю, серця яких «зранені» внаслідок війни. Обґрунтувати необхідність уведення до системи психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів і системи підвищення кваліфікації викладачів ЗВО нової субдисципліни – «Педагогіка зраненого серця»..

Виклад основного матеріалу. Ведучи мову про «зранене» серце людини, варто усвідомити, від чого серце може зазнати «зранення». Римокатолицький єпископ, домініканець, Микола Петро Лучок стверджує: «Весь наш життєвий негативний досвід, сварки та образи – не проходять безслідно, а залишаються в нас, як рана. Ми почасти ображаємось і нам тяжко пробачати. Ці рани можуть бути малими чи великими, але вони нам болять. І якщо їх не лікувати – це стає причиною ізоляції людини: як від інших людей, так і від стосунків із Богом. Рана та біль зазвичай тримають людину в стані страху. Якщо людина має надвразливість, багато засуджує чи нарікає, має надмірну агресію –можемо робити висновок, що вона вже є зрана. Щоб ці рани не боліли, тобто не створювали нам дискомфорту в житті – потрібно їх лікувати» (Лучок).

Натомість щоденна праця зі студентами ЗВО, як стверджують Н. Павлюк, Ю. Павлюк, С. Криворучко, демонструє уявне ходіння наче по тонкому льоду, оскільки важко уявити, які страшні життєві історії за плечима у вихованців. Сучасні молоді люди бачили те, чого не мали б побачити в мирному житті й це назавжди залишиться у їхній пам'яті, буде повсякчас відбиватися впродовж усього життя на їхніх рішеннях, страхах та виборі (Криворучко, Павлюк, Павлюк).

Щоб зрозуміти сутність «зраненого серця», варто звернутися до думки організатора і натхненника Арт-центру «Дзига» у м. Львові, художника, культуролога і педагога Р. Яціва, який так обґрунтовує цю дефініцію: «Поляризовані емоції... Руйнування гармонійного світовідчуття, наруга над мріями, що так стрімко множаться при щасливому дитинстві. З такою реальністю зустрілися сотні тисяч українських дітей, що разом з родинами переживають жахіття війни. Російські нелюди, вірнопіддані раби божевільного кремлівського карлика, брутально втрутилися в особистісні, потаємні закутки душі кожного маленького українця, який не з власної волі почав вивчати не властиві для їх віку поняття» (Яців).

Філософська категорія «Серце дини» найбільш повно визначена у вченнях про дитячу душу П. Юркевича (1826–1874 рр.), про те, як у дитячій чи юнацькій уяві формуються почуття: «Дитина більше, ніж дорослі й учителі, любить відчувати речі та мріяти про них. Ці мрії є основою всякого сильного мислення і розуміння. Почуттєва уява сприяє прагненню дитини до знань. Лише дитячому серцю доступна неоціненна радість знання в таких широких розмірах, в яких вона незнайома більшості батьків та вчителів... Якщо педагог має в собі часточку описаних дитячих прагнень, і якщо він поєднає їх з мистецтвом і силою своєю, то йому природно легко буде перетворити допитливість дітей у волю, або в постійну рішучість віддавати сили розумовій праці, боротися із негативними відчуттями, які повсякчас виникають при всякій дії... Вчитель навчає дітей, повідомляючи різноманітні відомості, але ще більше він навчає їх власним духом і моральним вираженням усієї своєї особистості, досконалістю тих форм, якими користується в процесі викладання» – стверджував величний П. Юркевич.

Ми ж, обґрунтовуючи сутність педагогіки «зраненого серця», відштовхуємось від власне ментальності українців, їхнього ставлення до війни, побачених звірств, що вчиняла так звана російська армія, до тих життєвих труднощів, які повсякчас спіткали студентську молодь, а звідси – необхідно вести мову й про проблеми сердечні.

Можна з подивом, із іронією чи навіть відчаєм констатувати, що власне в часи кривавої російсько-української війни на різного роду освітніх зібраннях точаться дискусії щодо непотрібності вчителя у царині учіння і

виховання. Навіть деякі горе-реформатори вітчизняної освітньої галузі обстоюють ідею суцільної заміни особистості вчителя штучним інтелектом, уважаючи, що голограма, заздалегідь уподібнена вчителю чи викладачу ЗВО, може замінити педагога у закладах загальної, передвищої та вищої освіти. «Напади» переважно на педагогічні ВЗО, втілення ідей їх об'єднання із технічними чи іншими непрофільними ЗВО, зокрема в умовах війни, непрофесійні дискусії щодо функціонування фахових педагогічних коледжів має бути розцінено, на наше глибоке переконання, як саботаж і зрадництво. Десанти західноєвропейських та американських експертів-грантоїдів, які міцно «уп'ялись» у керівні структури освітньої сфери зраненої війною України, використовуючи почасти брудні технології, паразитуючи на неоціненних надбаннях української педагогічної і психологічної науки, а також доморошені «вчені-посіпаки», які за гроші ладні «і батька зрадити», підспівуючи своїм «роботодавцям», роблять усе, аби знищити національну педагогічну і психологічну освіту, обезпочуттєвити українського вчителя, викладача ЗВО, вихователя ЗДО. Їхне опосередковане завдання – зруйнувати із середини Україну, позбавивши педагогічного працівника – особи мудрої, професійної, інтелігентної, здатної впливати на інтелект, волю й почуття своїх вихованців.

Сучасний український учитель, викладач ЗВО гарно підготовлений із конкретного фаху, прекрасно розбирається у тенетах наукових знань тієї галузі, яку він викладає, але:

- не здатний зазирнути в душу дини, бо для нього дитячі очі – щось неосяжне, непотрібне, моторошне;
- не може впливати на три основоположні речі: інтелект, волю й почуття своїх вихованців;
- не вміє опанувати себе у стресових ситуаціях;
- не володіє мистецтвом професійного спілкування з учнями чи студентами, які пізнали біль утрат рідних і близьких, вимушені ховатися у підвалах та бомбосховищах від постійних бомбардувань, стояти на руїнах своїх осель, зі сльозами на очах шукаючи бодай щось, що вціліло після прильоту ворожої ракети чи міни.

Переді мною очі студентки із міста Бучі, яку під час окупації троє рашистів згвалтували на очах її тата і мами, а потім убили її батьків. Дівчинка не розмовляє... Дівчинка постійно плаче... Приходить

на заняття, дивиться довірливо в очі мені, як викладачу, а її душа стогне, а її маленьке сердечко вже все в рубцях! Дитячі лікарі м. Ірпеня, м. Бучі, м. Гостомеля, м. Бородянки, що на Київщині у 60-70 відсотків клінічних випадків констатують наявність рубців на серці, а це – інфаркти... Дитячі інфаркти XXI століття!

Постійне спілкування зі студентами, які пережили жахіття російсько-української війни на заняттях, а також спостереження за роботою колег-викладачів свідчить про різочу відсутність провідних компетентностей з огляду на їхню педагогічну діяльність у військовий час. Чи готові педагогічні працівники до педагогічної взаємодії у післявоєнний період? Чи є у них на руках бодай якісь конкретні рекомендації щодо вирішення цих проблем? Ось тут слід звернути увагу на безпідставно і несправедливо вилучений у більшості ЗВО (почасти навіть у педагогічних), навіть у якісь мірі заборонений курс «Основи педагогічної майстерності». Опанування мистецтвом спілкування зі студентською молоддю, чії серця «зранені» війною на заняттях з педагогічної майстерності уможливить розвиток таких провідних компетентностей викладача:

- Як говорити зі студентами про війну на лекції, практичному занятті й у позаурочний час, не нашкодивши їм.

- Де викладачу ЗВО брати сили, аби вистояти самому й підтримати вихованців.

- Як упоратися з почуттям безпорадності.

- Як опанувати необхідні техніки стабілізації та психоедукації, щоб зрозуміти, чому саме студенти поводяться в ці часи так, а не інакше, переставши звинувачувати себе в неефективності як професіонала та втрачати самооцінку.

- Як професійно спілкуватися, які в решті-решт дібрати слова, коли студент став свідком бойових дій і що власне робити, якщо вихованці (та й почасти викладач) бояться звуку сирени під час оголошення повітряної тривоги.

- Як викладачу під час війни не втратити здатність відтворювати соціальні зв'язки і як, розмовляючи зі студентом на занятті й самому залишатися спокійним.

- Як педагогу продемонструвати таку важливу професійну якість як надійність, бо саме викладач ЗВО повинен навчитися з правильним тоном голосу, вивіреними жестами продемонструвати намагання захистити себе і своїх вихованців від небезпеки тощо.

Отже, у системі сучасної психолого-педагогічної освіти назріла злободенна потреба введення до ОПП такої потрібної наразі субдисципліни як «Педагогіка зраненого серця», оскільки всі працівники освітньої галузі без будь-яких винятків будуть стикатися зі «зраненими» війною серцями своїх вихованців.

Для опанування мистецтвом професійної взаємодії викладачів зі студентами в умовах війни слід акцентувати увагу на кардинальній зміні цінності молодих людей. У наукових розвідках О. Христенко виокремлені такі провідні ціннісні орієнтири молодої людини в умовах дії військового стану:

- національна єдність як найважливіша цінність та передумова Перемоги у війні з ворогом;

- українська героїчна історія, духовна етногенетична спадщина, що є тими фундаментальними цінностями, які сьогодні особливо актуалізувалися і мотивують, дають наснагу, героїчно тримають українців у війні;

- віра – віра у майбутнє, у світле майбутнє прийдешніх поколінь;

- оптимізм, завзяття, активність та добродійність як необхідні цінності у важких умовах війни (Христенко, 2022).

Сучасні викладачі ЗВО повинні достеменно з'ясувати, що ж по-суті може свідчити про «зраненість» серця української молоді, зокрема студентства. Варто прислухатися до висновків професійних психологів, які звертають увагу на проблеми, пов'язані із психічним здоров'ям молоді. Так, К. Левченко та Н. Харитонова акцентують увагу на стресі як важливому чиннику «зраненого серця», відзначаючи, що перманентний стрес, який є буденністю в сучасних військових реаліях, витісняє людину за межі власного вікна толерантності. У результаті такого витіснення порушується гомеостаз нервової системи, який призводить до неконтрольованих свідомістю поведінкових реакцій студентів. Ці реакції відбуваються на рівні рептильної та лімбічної системи. Ці системи – інстинктивні і не піддаються свідомій регуляції, а звідси – стрес-реакції на рівні цих систем є не контрольованими й проявляються на фізіологічному, мисленневому (наративному), мовленневому та поведінковому рівнях, маючи специфічні прояви та негативні наслідки для самого індивіда й оточення в якому він опинився в момент надзвичайної ситуації. Таким чином, викладач ЗВО має усвідомлювати,

що більшість сучасних студентів, завдяки власним умінням долати стрес та психологічний тиск, навчилися жити в дистресі та можуть з ним боротися, тому це можна інтерпретувати, як одну із ознак майбутнього посттравматичного зростання (Левченко, Харитонова, 2023).

Разом із тим, студенти зі «зраненим серцем», які бачили і відчували війну мають тривогу і страх, повинні пройти певні процеси адаптації, а викладачі ЗВО повсякчас професійно працювати з ними над проблемами психостійкості. З огляду на це, Н. Жигайло та Т. Шолубка зауважують: «Психологічна стійкість студента – успіх у навчанні, його ключ до успіху в сучасному суспільстві, можливість реалізувати себе в будь-яких сферах життєдіяльності людини» (Жигайло, Шолубка, 2022).

Організуючи спілкування зі студентами в аудиторії чи в позаурочний час, викладачі мають урахувати й те, що навчальна діяльність студентів завжди пов'язана з високим рівнем стресу, а в умовах власне воєнного стану вплив стресогенних факторів в разі збільшується. Для студента зі «зраненим серцем» властиве часте порушення емоційного, когнітивного, поведінкового і мотиваційного компонентів діяльності, пов'язаних із підвищеним рівнем стресу та зниженням психологічної стійкості.

Проблема «зраненого серця» молоді в Україні стане особливо актуальною після закінчення війни. На переконання М. Левченка, С. Феденько, А. Форостяна війна не триватиме вічно й рано чи пізно доведеться замислитися над своїм майбутнім. Після завершення війни знадобляться знання, без яких неможливо розвиватися та будувати кар'єру, а їх отримання стане неможливим без соціальної адаптації до освітнього процесу в умовах війни. Тому дуже важливо, аби молоді люди включалися у навчальний процес, успішно справлялися з вимогами до навчання, опанували компетенції, які вони могли б успішно застосовувати в майбутньому (Левченко, Феденько, Форостян).

Серед основних проблем, що можуть характеризувати стан «зраненого серця» студентської молоді варто виділити:

1. Важкий психоемоційний стан здобувачів вищої освіти (це особливо актуально для осіб із окупованих територій, які змушені були переїхати на відносно безпечні території, або залишились там. Натомість студенти та абітурієнти, які не змогли покинути окуповані регіони, піддаються

постійному тиску з боку російських військ (примусова мобілізація, перехід на російські програми здобуття освіти, тотальна мілітаризація неповнолітніх на окупованих територіях під виглядом «національно-патріотичного виховання тощо).

2. Відсутність належної мотивації до здобуття вищої освіти, бо в умовах дії воєнного стану освіта відходить на задній план. Власне студенти, які знаходяться у важких життєвих обставинах, втрачають мотивацію до навчання, а їхні пріоритети кардинально змінюються. Домінантною стає безпека та виживання в нових умовах.

3. Поляризація у суспільстві та часті випадки дискримінації громадян. Переважно українці ставляться до вимушено переміщених осіб співчутливо, але все ж таки трапляються поодинокі випадки дискримінації. Найпоширенішою причиною такого негативного ставлення є думка, що ВПО (внутрішньо переміщені особи) розважаються на новому місці і не бажають працювати. Студенти, переважна більшість із яких покинула окуповані території, також потерпають від такої дискримінації, а це, в свою чергу, унеможливує їхню швидку соціальну адаптацію до освітнього процесу в умовах війни (Левченко, Феденько, Форостян).

Численні соціологічні дослідження, проведені в Україні впродовж 2022–2025 рр. дозволяють виокремити окремі фактори, що впливали на особистість студентів в умовах війни та їхню психологічну «зраненість», а саме:

1. Вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року, що спричинило значне переміщення населення як усередині країни, так і за її межі – переважно в країни Європейського Союзу.

2. Освіта стала другорядним пріоритетом, бо з України виїхала велика кількість випускників українських шкіл і переважна більшість із них так і не повернулися та вступили у закордонні ЗВО.

3. Студентам закордонних ЗВО довелося коригувати свій стиль навчання, вивчати мови інших країн, а це потребувало часу й призвело до відставання від освітніх програм.

4. Переважна більшість українців студентів зіткнулися з фінансовими труднощами, зокрема відсутністю житла, одягу, інших речей та обладнання, необхідних для навчання.

5. Відсутність стабільного підключення до Інтернету, відсутність світла та газу, значні

руйнування закладів освіти внаслідок бомбардувань ускладнило організацію дистанційного навчання (Березяк, Васильєва, Накорчевська, 2022).

Разом із тим, сучасні українські психологи основною причиною «зраненого серця» студентської молоді визначають стрес. Н. Савелюк зауважує: «У зв'язку з повномасштабною війною в Україні, від 24 лютого 2022 року зазначена ситуація лише погіршилася. Адже, не встигнувши звільнитися від істотних карантинних обмежень, українські громадяни вступили у ще суворіші обмеження воєнного стану. А здобувачі різних рівнів освіти, між іншим, не встигли вийти з умов дистанційної освіти та перейти до дуже важливого для становлення особистості безпосереднього спілкування» (Савелюк, 2022).

Викладачі ЗВО, які постійно взаємодіють зі студентами й намагаються організувати процес спілкування мають достеменно звернути увагу на такі фактори, що характеризують «зранене серце» молоді: «труднощі зосередження», «негативні думки», «підвищене відволікання», «думки про одну й ту ж проблему», «часті помилки та неточності», «хронічна нестача часу», «низька продуктивність діяльності», «зниження апетиту або переїдання», «часте куріння та/або вживання алкоголю», «занепокоєння та підвищена тривожність», «дратівливість і напади гніву», «втрата інтересу до життя», «підвищена втомлюваність», «біль у різних ділянках тіла та часті мігрені», «порушення травлення» тощо (Савелюк, 2022).

На превеликий жаль, потрібно констатувати: державні інституції в умовах війни здійснюють часткову підтримку та допомогу окремих студентів, але відсутні достатні й дієві кроки для підтримання їхнього психологічного стану, зокрема не вистачає психологічних консультацій у ЗВО та психотерапії на державному рівні.

В сучасних ЗВО України особливої гостроти набуває проблема психолого-педагогічної взаємодії викладачів зі студентами, оскільки працюючи із особистістю зі «зраним серцем», викладач має повсякчас усвідомлювати, що готує цю ж особистість до подальшої професійної діяльності, а це вимагає володіння мистецтвом, філігранною технікою спілкування.

Організуючи професійно-педагогічну взаємодію, викладач повинен усвідомлювати, що найцінніше для студентів (особливо перших курсів) під час війни – це професійно-виважений

стиль спілкування. Студенти-першокурсники, зазвичай, постійно прагнуть, аби їх почули та побачили. Тому для стимулювання розумової діяльності обов'язково потрібно давати їм змогу виговоритись.

Рівень мистецтва спілкування викладача ЗВО залежить від готовності здійснювати певний алгоритм дій для ефективного заспокоєння і підтримки студентів, серця яких «зранені» війною. Викладачі-практики Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка рекомендують дієвий алгоритм певних дій, що сприятиме ефективності професійно-педагогічного спілкування:

1. Говоріть зі студентами, залишаючись спокійними. Перед тим, як комунікувати, варто самому заспокоїтися, щоб не завдати шкоди студенту.

2. Дозволяйте студентам вивільняти ненависть і злість, бо виявляти злість (ненавидіти, лягати, кричати) – це в часи війни здорова реакція. Можливо це варто робити в ігровій формі, але після вивільнення ненависті та злості слід переключитись на щось добре і позитивне: на обійми, теплий чай, добрі слова одне одному та інше. Викладачам ЗВО варто пам'ятати, що сльози та плач – це нормально в цій ситуації, тому дайте можливість виплакаться.

3. Під час спілкування зі студентами, серця яких «зранені» слід турбуватись про себе й намагатися не розпочинати роботу без «ресурсу». Це означає, що при відсутності сил витримати погляд людини, наповнений болем, її запитання чи реакцію – це, в свою чергу, посилить її стан занепокоєння та безпорадності.

4. Викладач, володіючи мистецтвом спілкування має створити безпечний простір взаємодії. В такому просторі студенти зі «зраним серцем» відчують близькість – «я з тобою». Цей уявний простір має бути із чітко структурованими правилами і межами контакту.

5. Викладачі ЗВО повинні під час організації педагогічної взаємодії повсякчас допомагати студентам зберігати спокій, долати стрес, а головне – вірити в Перемогу України. Для цього слід вивчати достовірні джерела інформації про спроможності й успіхи ЗСУ, нашої країни, що веде запеклу боротьбу за незалежність і Перемогу (Психологічні рекомендації для викладачів, які працюють під час війни, 2022).

Сучасна психолого-педагогічна освіта повинна зазнати кардинальних змін з огляду на

воєнний і післявоєнний стани. Професійна підготовка викладачів ЗВО має враховувати той факт, що студентська молодь зі «зраним серцем» упродовж 10-15 років потребуватиме пильної уваги і високого рівня професійної майстерності. Не можна сьогодні так нещадно нівелювати український феномен «Педагогічна майстерність», не варто тотально знищувати цю важливу дисципліну шляхом закриття кафедр педагогічної майстерності навіть у педагогічних вищих закладах освіти України, бо сучасна психолого-педагогічна наука має перебудовуватись, олюднюватись, опочуттевлюватись, враховуючи певні «специфічні умови» держави, її населення, зруйнованої економіки, психологічний стан студентства, «зраненого» війною. Слід повсякчас ставити перед викладачами ЗВО набуття здатності оволодіння такими компетентностями:

1. Високий рівень мистецтва психолого-педагогічної взаємодії зі студентами, які пережили стрес і тривогу.

2. Навики переміщення фокусу уваги з академічних успіхів на підтримку і нормалізацію психічного стану вихованців.

3. Демонстрації власного спокою та врівноваженості як найбільш простого способу допомогти заспокоїтись студентській молоді.

4. Уміння майстерно, виважено, тактовно дати студентам можливість висловитись і розповісти про власний настрій, розказати про свої справи тощо.

5. Володіння мистецтвом активного слухання під час спілкування, коли вихованці розповідають про свій сум чи злість, спрямовуючи їхню увагу на маленькі перемоги, сильні сторони, гарні новини.

6. Діяти професійно під час оголошення сигналу «Повітряна тривога!».

7. Вміти дотепно жартувати зі студентами, посміхатись до них, викликати посмішку у відповідь та інше.

Висновки. «Зране серце» студентів потребує високого професіоналізму педагогів ЗВО. В умовах війни і післявоєнного відновлення України потребують переструктурування, модернізації, навіть кардинальної зміни ОКП, ОКХ, зокрема психолого-педагогічного й соціогуматарного циклів з огляду на потребу формування мистецтва педагогічно виважено впливати на інтелект, волю й почуття вихованців. Разом із тим, слід, на переконання С. Горбачова

(освітнього омбудсмена України (2019–2024 рр.) враховувати такі проблеми в царині розроблення сучасними закладами вищої освіти України освітньо-кваліфікаційних програм:

1. Сучасні дорослі не дуже розуміють дітей. Більшість дорослих мають поганий психологічний стан, як через війну, так і через інші обставини й тому не завжди можуть помічати стан дитини. «Немає іншого шляху вирішення цієї проблеми, крім як просвітництво та формування в суспільстві розуміння прав дитини, зокрема – права дитини на свою позицію, емоції і навіть на страх» – стверджує С. Горбачов (Онищенко).

2. Формування розуміння, що як дітям, учням, студентам, так і дорослим необхідна допомога психолога, бо, скажімо, більша частина батьків досі не розуміє, навіщо потрібен психолог і, відповідно, не звертаються до фахівців.

3. Проблеми вчителів і викладачів ЗВО, закладів передвищої освіти, які перебувають на окупованих територіях й почасти співпрацюють із окупаційними адміністраціями. Педагогічні працівники, працюючи на окупантів, не повинні мати права займати певні посади впродовж тривалого часу.

4. Організація навчання. Назріла потреба, аби в межах одного закладу освіти комбінувалися всі форми здобуття освіти – очна, дистанційна, змішана і потрібні механізми нової організації освітнього процесу та оплати праці педагогічних працівників (Онищенко).

«Педагогіка зраненого серця» як інноваційний складник загальної педагогіки, покликана олюднити й опочуттевити сучасні психопедагогічні знання. Молоде покоління українців унаслідок війни має дійсно «зранене серце» – переживають психотравмувальний досвід, який безперечно впливатиме на їхнє подальше життя, що дозволить більше цінувати близьких, друзів та інші прості та звичні речі. Викладачі ЗВО мають усвідомити той факт, що їм досить довго доведеться працювати зі «зраними серцями» студентів, а звідси – бути готовими до майстерного володіння прийомами виявлення турботи та підтримки студентів; майстерності складання реалістичних планів та докладання зусиль для їх утілення; досконалості демонстрування позитивного самосприймання, віри у власні сили та здібності; мистецтва комунікації, спілкування, довершеним професіоналізмом керування почуттями своїх вихованців..

Список використаних джерел

- Березяк К. М., Васильєва О. А., Накорчевська О. П. (2022).** Психологічні особливості адаптації студентів до навчання в умовах війни. «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина») № 10(15). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/2473/2476> (дата звернення 14.01.2026 р.). [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-10\(15\)-401-411](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-10(15)-401-411)
- Берестенко О. Г. (2013).** Культура професійного спілкування : навч.-метод. посіб. для студ. ден. та заоч. форм навчання всіх спец. гуманіт. п. Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». 299 с.
- Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець (2023).** Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка. 94 с. URL: <https://osvitanalitika.kubg.edu.ua> (дата звернення 16.01.2026 р.).
- Гарькавець С. О., Волченко Л. П. (2021).** Спілкування в педагогічному процесі : навчальний посіб-ник. Житомир : ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк». 100 с.
- Добіжа Н.В. (2011).** Підвищення ефективності індивідуального стилю педагогічного спілкування // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. – Випуск 34 / Редкол.: В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ «Планер». С. 106-111.
- Жигайло Н., Шолубка Т. (2022).** Формування психологічної стійкості студентів ЗВІЦ під час війни. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. Випуск 14. С. 3-14. DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2022.14.1>
- Зарічна О. В. (2010).** Формування готовності майбутніх учителів до діалогічного спілкування з учнями у процесі професійної підготовки: дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця. 254 с.
- Криворучко Ю., Павлюк Н., Павлюк Ю.** Час війни. Рефлексії... Діти. URL: <https://zbruc.eu/node/112113> (дата звернення 17.01.2026 р.).
- Левченко К., Харитонова Н. (2023).** Стан психічного здоров'я студентської молоді під час війни: наслідки психотравмуючих ситуацій через рік від початку повномасштабного вторгнення. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/273.pdf> (дата звернення 17.04.2026 р.).
- Левченко М., Феденько С., Форостян А.** Особливості соціальної адаптації здобувачів вищої освіти до освітнього процесу в умовах воєнного стану. URL: <http://ekhssuir.kspu.edu/handle/123456789/16560> (дата звернення 18.04.2026 р.).
- Листопад О. А. (2010).** Продуктивно-творчий стиль педагогічного спілкування як засіб розвитку творчої особистості. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2010/6_2010/27.pdf (дата звернення 20.01.2026 р.).
- Лучок М.** Процес лікування зраненого серця. URL: <http://radiomaria.org.ua/proces-likuvannya-zranenogo-serca-6873> (дата звернення 24.01.2026 р.).
- Онищенко О.** Освітній омбудсмен: «Ми ризикуємо втратити ціле освітнє покоління». Про дітей під час війни і студентів, яких не випускають за кордон: інтерв'ю. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/osvitnij-ombudsmen-mi-rizikujemo-vtratiti-tsile-osvitnje-rokolinnja.html> (дата звернення 26.04.2026 р.).
- Панькевич А. С.** Психологічний аналіз педагогічної взаємодії викладача і студентів . URL: <http://inmad.vntu.edu.ua/portal/static/3D610CD5-E409-42EE-87C8-3096F494ED68.pdf> (дата звернення 26.01.2024 р.).
- Психологічні рекомендації для викладачів, які працюють під час війни. (2022).** URL: <https://meridian.kpnu.edu.ua/2022/03/12/psykholohichni-rekomendatsii-dlia-vykladachiv-iaki-pratsiuut-pid-chas-viin> (дата звернення 27.04.2026 р.).
- Савелюк Н. (2022).** Переживання стресу в умовах війни: досвід українського студентства. URL: http://dSPACE.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/27891/1/Savelyk_Psux_2022.pdf (дата звернення 30.01.2026 р.).

Христенко О. М. (2022). Цінності української молоді в часи війни: до питання громадянського виховання майбутніх лікарів . Медична освіта. № 2. С. 100–103. <https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2022.2.13021>

Яців Р. Час війни. Рефлексії... Діти. URL: <https://zbruc.eu/node/112113> (дата звернення 2.02.2026 р.)..

References

- Bereziak, K. M., Vasylieva, O. A., & Nakorchevska, O. P. (2022).** Psychological features of students' adaptation to learning in wartime conditions. *Perspektyvy ta innovaciji nauky (Serija "Pedagogika", Serija "Psykhologija", Serija "Medytsyna")*, 10(15). Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/2473/2476> (accessed 14.01.2026). [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-10\(15\)-401-411](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-10(15)-401-411) [in Ukrainian].
- Berestenko, O. H. (2013).** Culture of professional communication: navch.-metod. posib. dlja stud. den. ta zaoch. form navchannja vsikh spets. humanit. / Derzh. zakl. "Luhanskyj natsionalnyj universytet imeni Tarasa Shevchenka". Luhansk: Vyd-vo DZ "LNU imeni Tarasa Shevchenka". 299 p. [in Ukrainian].
- Nikolaiev, Ye., Rij, H., & Shemelynets, I. (2023).** Higher education in Ukraine: changes caused by war: analitychnyj zvit. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University. 94 p. Retrieved from <https://osvitanalityka.kubg.edu.ua> (accessed 16.04.2026). [in Ukrainian].
- Harkavets, S. O., & Volchenko, L. P. (2021).** Communication in the pedagogical process: navchalnyj posibnyk. Zhytomyr: TOV "Vydavnychyj dim "Buk-Druk". 100 p. [in Ukrainian].
- Dobizha, N. V. (2011).** Increasing the effectiveness of the individual style of pedagogical communication. *Naukovi zapysky Vinnytskogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu imeni Mykhajla Kotsiubynskogo. Serija: Pedagogika i psykhoholija*, 34, 106–111. Vinnytsia: TOV "Planer". [in Ukrainian].
- Zhyhajlo, N., & Sholubka, T. (2022).** Formation of psychological resilience of higher education students during the war. *Visnyk Lvivskogo universytetu. Serija psykhoholichni nauky*, 14, 3–14. <https://doi.org/10.30970/PS.2022.14.1> [in Ukrainian].
- Zarichna, O. V. (2010).** Formation of readiness of future teachers for dialogical communication with students in the process of professional training: dys. ... kand. ped. nauk: spec. 13.00.04 / Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University. Vinnytsia. 254 p. [in Ukrainian].
- Kryvoruchko, Yu., Pavliuk, N., & Pavliuk, Yu. (n.d.).** Time of war. Reflections... Children. Retrieved from <https://zbruc.eu/node/112113> (accessed 17.01.2026). [in Ukrainian].
- Levchenko, K., & Kharytonova, N. (2023).** The state of mental health of student youth during the war: consequences of psychotraumatic situations one year after the beginning of the full-scale invasion. Retrieved from <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/273.pdf> (accessed 17.04.2026). [in Ukrainian].
- Levchenko, M., Fedenko, S., & Forostian, A. (n.d.).** Features of social adaptation of higher education applicants to the educational process under martial law. Retrieved from <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/16560> (accessed 18.01.2026). [in Ukrainian].
- Lystopad, O. A. (2010).** Productive and creative style of pedagogical communication as a means of developing a creative personality. Retrieved from https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2010/6_2010/27.pdf (accessed 20.01.2026). [in Ukrainian].
- Luchok, M. (n.d.).** The process of healing a wounded heart. Retrieved from <http://radiomaria.org.ua/proces-likuvannya-zranenogo-sercya-6873> (accessed 24.04.2026). [in Ukrainian].
- Onyshchenko, O. (n.d.).** Educational Ombudsman: "We risk losing an entire educational generation". About children during the war and students who are not allowed to go abroad: interview. UPL. Retrieved

from <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/osvitnij-ombudsmen-mi-rizikujemo-vtratiti-tsile-osvitnje-pokolinnja.html> (accessed 26.01.2026). [in Ukrainian].

Pankevych, A. S. (n.d.). Psychological analysis of pedagogical interaction between teacher and students. Retrieved from <http://inmad.vntu.edu.ua/portal/static/3D610CD5-E409-42EE-87C8-3096F494ED68.pdf> (accessed 26.01.2024). [in Ukrainian].

Psychological recommendations for teachers working during the war. (2022). UPL. Retrieved from <https://meridian.kpnu.edu.ua/2022/03/12/psykholohichni-rekomendatsii-dlia-vykladachiv-iaki-pratsiuut-pid-chas-viin> (accessed 27.01.2026). [in Ukrainian].

Saveliuk, N. (2022). Experiencing stress in wartime: the experience of Ukrainian students. Retrieved from http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/27891/1/Savelyk_Psux_2022.pdf (accessed 30.01.2026). [in Ukrainian].

Khrystencko, O. M. (2022). Values of Ukrainian youth during the war: on the issue of civic education of future doctors. *Medychna osvita*, 2, 100–103. <https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2022.2.13021> [in Ukrainian].

Yatsiv, R. (n.d.). Time of war. Reflections... Children. Retrieved from <https://zbruc.eu/node/112113> (accessed 02.02.2026). [in Ukrainian].

Про автора

Олександр Лаврінєнко, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу теорії і практики педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України м. Київ, Україна, e-mail: pedmeister@ukr.net

About the Author

Oleksandr Lavrinenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Researcher of the Department of Theory and Practice of Pedagogical Education of the Ivan Zyazyun Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine, e-mail: pedmeister@ukr.net